

АСИМЕТРИЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ТЕОРЕТИЧНИЙ ВИМІР

ДЕРЕВ'ЯНКО І.П.,
кандидат історичних
наук, доцент,
Інститут міжнародних
відносин Національного
авіаційного університету

Статтю присвячено теоретичному аналізу асиметрії міжнародних відносин. Асиметричність розглядається як одна із детермінант формуючого міжнародного простору. Розкрито поняття симетрія – асиметрія, для яких логічною основою є діалектика тотожності і відмінності. Висунуто й обґрунтовано тезу щодо ідентифікації асиметрії міжнародних відносин як об'єктивно існуючого феномена. Зазначається, що асиметрія як невід'ємний атрибут системи міжнародних відносин знаходить найбільший свій прояв в монополярному світі. Розглянуто ієрархію держав, згідно якої виділено систему асиметричних відносин.

Ключові слова: асиметрія міжнародних відносин, симетрія, монополярна система, суб'єкт, ієрархія, держава, взаємодія.

Постановка проблеми. Висока динаміка розвитку міжнародних відносин та переструктуризація геополітичного простору з граничною гостротою обумовили необхідність розробки нових підходів, концепцій, напрямів та парадигм до класифікації міжнародних відносин. Нові реалії міжнародних відносин свідчать про нерівномірність розвитку і потенціалу держав, що вимагає в умовах мирного співіснування і суперництва запровадження асиметричних заходів у зовнішній політиці.

Актуальність теми дослідження визначається підвищеною увагою до феномену асиметричності міжнародних відносин, який здійснює суттєвий вплив на світові процеси і допомагає по-новому оцінити динаміку білатеральної взаємодії. Актуальність досліджуваної проблеми обумовлена тим, що Україна стикається з проявами асиметрії з часу проголошення незалежності, і це вимагає розуміння її логіки, вироблення необхідного аналітичного інструментарію для інтерпретації та прогнозування

поточних подій і прийняття зовнішньополітичних рішень.

Отже, актуальним вбачається дослідження такого різновиду міжнародних відносин, як симетричні та асиметричні відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 1990-х роках у США дослідники у своїх працях почали виділяти «асиметричний конфлікт» в самостійну понятійну категорію. Тоді на відміну від військових експертів, представники суспільно-політичних наук почали більш широко використовувати поняття асиметрії, а сам термін «асиметричний» застосовували не тільки у військовому значенні.

Однак, ця проблема є малодослідженою у вітчизняній політологічній науці, хоча поняття асиметрії у фундаментальній світовій науці досліджується вже впродовж останніх двох десятиріч. Щоправда, на увагу заслуговують дослідження Г. Перепелиці, М. Капітоненка, В. Манжолі, В. Кременюка, М. Рябчука, О. Заремби, які розкривають тенденції посилення асиметрії в умовах однополярного світу, досліджують особливості прояву асиметрії в різних сферах міжнародних відносин¹.

Варто також звернути увагу на дослідження феномену асиметрії західних вчених. Показовою у цьому плані є наукова праця лауреатів Нобелівської премії 2001 р. американських вчених – Джорджа Акерлофа, Майкла Спенса і Джозефа Стігліца. Інформаційна асиметрія, ставши ядром їхніх досліджень розкриває методологію, що дає можливість розглядати явище асиметрії у його системному вимірі взагалі.

Окремі аспекти тематики входять у коло наукових інтересів російських дослідників Л. Дериглазової^{2,3,4,5}, Н. Комлевої⁶, Н. Косолапова⁷, Е. Степанова⁸, С. Чекінова.

І все ж асиметрія як одна із детермінант формуючого геополітичного простору ще не стала предметом широкого та об'єктивного дослідження. Хоча останнім часом робляться не безуспішні спроби виробити загальнонауковий підхід до застосування поняття «асиметрія» і концептуально зрозуміти суть асиметричних відносин у всьому їх розмаїтті.

Постановка завдання. Враховуючи статичний та динамічний виміри дослідження міжнародних відносин, слід зазначити, що ці відносини в монополярному світі постають здебільшого у формі асиметричної взаємодії. З огляду на домінування асиметрії в однополярному світі доцільно визначити поняття симетрія – асиметрія, оцінити ступінь концептуалізації феномена асиметричності, уточнити зміст і основні елементи концепції асиметричності, розглянути ієрархію держав, згідно з якою виділити систему асиметричних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема ідентифікації асиметрії міжнародних відносин як об'єктивно існуючого феномена стає однією з важливих тем сучасної теорії міжнародних відносин. Сьогодні навряд чи існують підстави розглядати асиметрію у міжнародних відносинах як аномальне явище або як відхилення від об'єктивних законів буття, навпаки вона усвідомлюється як важлива і невід'ємна характеристика еволюції системи міжнародних відносин.

Феномен асиметрії необхідно розглядати з позицій більш широкої концептуальної парадигми, а саме, через виявлення закономірностей розвитку міжнародних відносин.

Концепцію асиметрії, що втілює ідею порушення ймовірно симетричного світоустрою все частіше, починають застосовувати в теорії і практиці міжнародних відносин. Дослідники, політики і військові звертають свої погляди до парадоксальних проявів асиметрії, намагаються зрозуміти і виробити адекватні реакції на дані протиріччя.

Загалом категорії симетрії – асиметрії включаються в загальний понятійний апарат філософії і розглядаються як дві взаємозалежні і взаємообумовлені категорії. У кожній системі, яка самоорганізується присутні, як інваріантні (симетричні), так і варіативні (асиметричні) компоненти.

Потрібно визнати, що поняття симетрія – асиметрія відносяться до всіх відомих нам атрибутів матерії. Як і для визначення симетрії, так і для визначення асиметрії безпосередньою передумовою, логічною основою є діалектика тотожності і відмінності, які перебувають у нерозривній єдності.

Водночас необхідно зауважити, що «каскад біфуркацій викликає каскад порушень симетрій, що призводить до незворотних змін в системі. Асиметрія не передуює розвитку, а виникає в процесі розвитку. Процес розвитку завжди супроводжується спрямованими змінами, а спрямованість це і є асиметрія. Основна ознака еволюції системи – асиметричність певних змін. У момент порушення симетрії відбувається народження нового порядку. Асиметрія – це інверсія, тобто порушення колишнього порядку і поява абсолютно нового, який не можна передбачити».

В науковому сенсі концепція «асиметрії» розуміється як відсутність або «порушення симетрії у об'єктів, яким властива наявність симетрії, а також як поєднання об'ємно-просторових елементів, що характеризується відсутністю осі симетрії»⁹.

Асиметрію в міжнародних відносинах можна визначити як відсутність тотожності між суб'єктами. Це ситуація коли відносини між суб'єктами є нерівнозначними, нерівноправними, незбалансованими, диспаритет ними. Однак важливо усвідо-

мити, що коректність застосування терміна вимагає, щоб відносини між суб'єктами, що вивчаються за допомогою концепції симетрії – асиметрії, були постійними, організованими і структурованими.

Поняття симетрії і асиметрії, які використовуються при дослідженні природи міжнародних відносин, пов'язані з співвідношенням між двома суб'єктами за величиною цих суб'єктів. Це передбачає виділення асиметрії як сутнісної характеристики відносин між учасниками взаємодії в протиставленні: рівні – підлеглі, горизонтальні – вертикальні, плюралістичні – ієрархічні¹⁰.

Терміни симетрії і асиметрії є важливими для системного підходу. Системний підхід має на увазі наявність асиметричних відносин у системі, наявність центру, периферії, підсистем.

Сукупність асиметричних характеристик як структурного, так і динамічного плану формують в міжнародних відносинах визначений стійкий тип явищ. Вивчення феномена асиметричності з точки зору системного підходу дозволяє аналізувати міжнародні відносини, які були суттєвим чином структуровані в післявоєнний період.

Враховуючи те, що ідентичність в сучасних умовах в тій чи іншій мірі є предметом конструювання, подібні моделі можуть відкрити нові можливості для управління «сферою ідей» і застосування «м'якої сили» у міжнародній політиці.

При дослідженні концепції симетрії та асиметрії звертає на себе увагу, той факт, що вони застосовуються для аналізу цілісних об'єктів, їх структур і складових частин. Обидва поняття застосовуються для аналізу співвідношення частин цілого, а не для зіставлення окремих елементів незалежних або не пов'язаних між собою¹¹.

Асиметричність – це об'єктивна реальність у системі міжнародних відносин і тому її заперечення може призвести до небезпечних політичних наслідків. Внаслідок істотних відмінностей між суб'єктами двосторонніх відносин виявляється неоднаковим і коло розв'язуваних ними завдань. Наслідком фактичної асиметрії в системі міжнародних відносин є і те, що суб'єкти займають в ній різне по авторитету і впливу місце.

Крах біполярної системи міжнародних відносин і формування однополярної системи з елементами поліполярності зумовили суттєві геополітичні трансформації і викликали потребу у якісно нових підходах щодо класифікації системи міжнародних відносин.

У сучасних умовах американське лідерство обумовлює домінування асиметрії в системі міжнародних відносин. Процеси глобалізації в значній мірі носять американоцентричний характер. У найближчому майбутньому малоімовірна поява у

США суперника, здатного претендувати на світове лідерство. Асиметричний формат взаємодії є властивим для усіх відносин США з третіми сторонами, в основу яких закладено принцип обумовленості. Американська перевага у світі є реальним фактом, а не ревізійністською аспірацією. Але чим більше Вашингтон буде відступати від принципу багосторонності, тим більшою буде ймовірність противаги.

Деякі геополітики між тим не заперечують позитивної ролі гегемонізму у підтриманні міжнародного порядку. Так, З.Бжезинський вважає, що «оскільки створення світового уряду неможливо, його функції в сучасних умовах в змозі виконати єдина наддержава – США». Саме їй належить здійснити історичну місію – регулювання міжнародних відносин з метою їх упорядкування¹².

На думку західних політологів роль стабілізатора міжнародного порядку відіграють США^{13,14}. Дж.Холл і Т.Пол займають більш обережну позицію, називаючи нинішній міжнародний порядок «напів-уніполярних», оскільки США не можуть встановити абсолютне панування над світом з урахуванням великих ядерних потенціалів Росії, Китаю та Індії¹⁵.

Цілком очевидно, що геополітичне суперництво та різне співвідношення величин суб'єктів створюють підстави для домінування в світовій системі асиметричних відносин. Асиметрія, будучи невід'ємним атрибутом та рушійною силою еволюції міжнародних відносин, в цілому не перешкоджає встановленню стійкого міжнародного порядку. Сам порядок геополітики розглядають як баланс стратегічних інтересів, який ставлять під сумнів ті держави, які претендують на гегемонію у світі.

Конфігурація світової системи на різних історичних етапах зазнає суттєвих змін. Відповідно міняються і ролі, і місце суб'єктів у міжнародній політиці. Неореалісти типологізують форми міжнародної структури у відповідності з кількістю в ній полюсів сили. Як правило, вони виділяють монополярний, біполярний і поліполярний типи міжнародного порядку. При різних типах системи міжнародних відносин асиметрія зберігає свою сталість, але найбільш вона проявляється в однополярній системі.

Отже, вагомим чинником, який здійснює вплив на ефективність нормативної сили одного суб'єкта у відносинах з іншим є параметри діючого механізму співробітництва. Серед них варто виділити такий аспект, як асиметричний формат взаємодії, який визначає реальне співвідношення потенціалів між суб'єктами.

На думку дослідника Л. Оппенхайма «рівновага серед націй відіграє вирішальну роль для існування та дії міжнародного права». «Якщо держави не в

зможі тримати взаємний контроль, домінуюча держава діятиме на власний розсуд та нехтуватиме правом», – підкреслює науковець¹⁶.

Міжнародні події та явища, аналоги яких відомі науці ще з часів Фукідіда дають можливість пересвідчитися в тому, що фактори балансу та асиметрії в контексті розвитку міжнародних відносин не втрачали свого актуального значення. Природне прагнення держав досягти балансу було продиктовано потребами самозбереження.

Один з відомих спеціалістів по врегулюванню конфліктів К. Мітчел наголошував, що концепція асиметрії означає значно більше, ніж звичайна концепція силової нерівності противників. Він визначив «асиметрію як динамічний и багатосторонній феномен, що полягає в диференційному розподілі відповідних ресурсів і суттєвих характеристик супротивників в конфліктній системі»¹⁷.

Дискусії про парадокси асиметричних відносин в міжнародній політиці підіймають питання про співвідношення сили, норм і цінностей в організації міжнародної системи. Наукові розробки Р. Кейгана стимулюють дискусії про парадокси «сили слабого» і «слабкості сильного» провідних гравців світової політики. Звернення до проблеми забезпечення безпеки знову нагадує про те, що поняття сили є комплексним і не визначається сукупністю силових, економічних і людських ресурсів і що в умовах реальних конфліктів перевагу у військовій силі може бути компенсовано за рахунок знаходження уразливих місць у сильного противника¹⁸.

Як зазначив М. Мандельбаум, «вся величезна військова та економічна міць США не може забезпечити те, що лежить поза сили зброї і влади грошей». Стосовно «сьогоднішньої ситуації асиметричних зіткнень необхідною умовою безпеки є єдність ціннісно-нормативного простору, в якому більшість учасників взаємодії дотримувалися б правил гри без примусу»¹⁹.

В умовах модернізації системи міжнародних відносин спостерігається взаємодія суб'єктів з нерівнозначними величинами. Залежно від потенціалів суб'єктів, нерівних їх можливостей захистити свій суверенітет, а також їхнього місця в ієрархії міжнародних відносин, усі держави прийнято поділяти на наддержави, великі держави, середні, малі і мікродержави.

Наддержави є уособленням світового полюсу сили і здатні справляти вплив на всю світову систему міжнародних відносин. Наддержава, володіючи зброєю масового знищення, здатна до масових руйнувань планетарного масштабу. Могутність наддержави виключає можливість поразки у війні з будь-якою іншою державою чи коаліцією держав, якщо в таку коаліцію не входить інша наддержава.

На відміну від наддержав, великі держави хоча і справляють істотний вплив на світовий розвиток, їхнє домінування у світі обмежене. Вони нерідко прагнуть відігравати світову роль, але реальні можливості великих держав, обмежуються домінуванням в певному регіоні або в окремій сфері міжнародних відносин.

Середні держави спроможні впливати лише на своє близьке оточення і їхні претензії мають регіональний вимір. Це відрізняє середніх держав від малих, вплив яких на найближче оточення є надзвичайно слабким. Однак малі держави володіють достатніми ресурсами, щоб захистити свою незалежність та територіальну цілісність. Але відсутність економічного і воєнного потенціалу обмежує поведінку малих держав на міжнародній арені, які залежать від держав, котрі мають ці можливості.

Мікродержави, які займають найнижчий щабель в ієрархії держав, не мають зовнішньополітичних претензій і не здатні захистити свій суверенітет власними силами^{20,21}.

Вище зазначені типи держав складають певну ієрархію міжнародних відносин, згідно із якої можна виділити цілу систему симетричних та асиметричних відносин. У даному випадку можна застосувати постулат «де застосовна симетрія, там застосовна і асиметрія, і навпаки».

Симетрична взаємодія формується між суб'єктами одного рівня ієрархії, тобто між наддержавами, великими державами, середніми державами, малими державами і мікродержавами. Відповідно асиметричними відносинами будуть вважатися відносини між державами, які знаходяться на різних щаблях ієрархії. Приміром, відносини між наддержавою та державами нижчих рівнів ієрархії, відносини між великими й середніми державами, відносини між середніми й малими державами, відносини між малими державами і мікродержавами²².

Процес конструювання ієрархічних рівнів в структурі міжнародних відносин – процес непривний і динамічний, в ході якого може відбуватися зміна статусів суб'єктів. Дана обставина спонукає держав перебудовувати свою зовнішню політику з метою забезпечення національних інтересів та підтримування продуктивного діалогу з провідними акторами світової політики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Тектонічні зрушення системи міжнародних відносин у бік монополярності зумовлюють панування асиметричності в цій системі. Однополярний світ характеризується наявністю глибокої асиметрії у міжнародних відносинах, оскільки всі держави світу в більшій або меншій мірі формують відносини зі світовим лідером – США.

Однією з головних особливостей поведінки дер-

жав у контексті глобалізації та головних закономірностей розвитку суспільно-політичних відносин на глобальному рівні в цілому є те, що міжнародні відносини не мають впорядкованого характеру в силу асиметричного розвитку суб'єктів взаємодії та нерівномірного розподілу ресурсів.

Застосування асиметричного підходу для аналізу

міжнародних відносин вимагає більш глибокого теоретичного обґрунтування. Наукова значимість дослідження пояснюється необхідністю більш активного застосування поняття асиметрії для аналізу класифікації системи міжнародних відносин та розуміння сутності процесів, що відбуваються в геополітичному просторі.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Асиметрія міжнародних відносин / Під ред. Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2005. – 555 с.
- ² Дериглазова Л.В. Асимметричный конфликт в современной американской политологии // Международные процессы. 2010. Т. 8. № 2 (23). С. 51–64.
- ³ Дериглазова Л.В. Асимметричные конфликты: уравнение со многими неизвестными. Томск, 2009. – 284 с.
- ⁴ Дериглазова Л.В. Парадокс асимметрии в международном конфликте // Международные процессы. 2005. Т. 3, №3 (9). С. 85–94.
- ⁵ Дериглазова Л.В., Минасян С. Нагорный Карабах: Парадоксы силы и слабости в асимметричном конфликте // Аналитические доклады Института Кавказа. 2011. – №3, январь. – С. 10
- ⁶ Комлева Н., Борисов А. Асимметричные войны – геополитическая технология современного терроризма // Обозреватель. 2002. № 11–12. С. 15 – 23.
- ⁷ Косолапов Н.А. Легитимность в международных отношениях: эволюция и современное состояние проблемы // МЭиМО. 2005. № 2.
- ⁸ Степанова Е.А. Асимметричный конфликт как силовая, статусная, идеологическая и структурная асимметрия // Военная мысль. 2010. №3. С. 47–54.
- ⁹ Дериглазова Л.В., Минасян С. Нагорный Карабах: Парадоксы силы и слабости в асимметричном конфликте // Аналитические доклады Института Кавказа. 2011. – №3, январь. – С. 11.
- ¹⁰ Там само, С.10.
- ¹¹ Там само, С.11.
- ¹² Хаусхофер К. О геополитике. Работы разных лет / Карл Хаусхофер. – М.: Мысль, 2001. – С.24.
- ¹³ Niebuhr R. Moral Man and Immoral Society. N.Y., 1974;
- ¹⁴ Kennan J. The Fatfull Alliance: France, Russia and the Coming of the World War. N.Y., 1984.
- ¹⁵ O'Tuathail G. Critical Geopolitics. Minneapolis, 1996.
- ¹⁶ L. Oppenheim Development of the law of nations after Grotius // International law . – 3-ге. – London, New York: Longmans, Green and co., 1920. – Т. I. Peace. – P. 93-94.
- ¹⁷ Дериглазова Л.В., Минасян С. Нагорный Карабах: Парадоксы силы и слабости в асимметричном конфликте // Аналитические доклады Института Кавказа. 2011. – №3, январь. – С. 10
- ¹⁸ Кейган Р. О рае и силе. Америка и Европа в новом мировом порядке. М.: Дом интеллектуальной книги, 2004. – 103 с.
- ¹⁹ Mandelbaum M. The Inadequacy of American Power // Foreign Affairs. 2002. September/October.
- ²⁰ Асиметрія міжнародних відносин / Під ред. Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2005. – С. 23.
- ²¹ Цыганков П.А. Международные отношения [Учебн. пособ.] / Павел Афанасьевич Цыганков – М.: Новая школа, 1996. – 320 с.
- ²² Асиметрія міжнародних відносин / Під ред. Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2005. – С. 25.

Derevianko I.P. Asymmetry in the international relations: a theoretical dimension/National Aviation University.

The article deals with analysis of the asymmetry of international relations. The asymmetry is considered as one of the determinants of emerging international space. Discloses the concept of symmetry - asymmetry, which is a logical basis for the dialectic of identity and difference. Proposed and substantiated the thesis of identification asymmetry of international relations as an objectively existing phenomenon. It is noted that the asymmetry as an essential attribute of a system of international relations is the greatest expression in the unipolar world. Hierarchy of states is considered, according to which, it allocated the system of asymmetric relations.

Keywords: asymmetry of the international relations, symmetry, unipolar system, the subject, the hierarchy, the state, interaction.

Деревянко И.П. Асимметрия международных отношений: теоретическое измерение/Национальный авиационный университет.

Статья посвящена теоретическому анализу асимметрии международных отношений. Асимметричность рассматривается как одна из детерминант формирующего международного пространства. Раскрыто понятие симметрия - асимметрия, для которых логической основой является диалектика тождества и различия. Выдвинут и обоснован тезис об идентификации асимметрии международных отношений как объективно существующего феномена. Отмечается, что асимметрия как неотъемлемый атрибут системы международных отношений находит самое большое свое проявление в монополярном мире. Рассмотрены иерархия государств, согласно которой выделено систему асимметричных отношений.

Ключевые слова: асимметрия международных отношений, симметрия, монополярная система, субъект, иерархия, государство, взаимодействие.

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2012

Прийнята до друку 15.10.2012